

Dorota Haftka-Işik
<http://orcid.org/0000-0002-4074-1036>
Uniwersytet Warszawski
d.haftka-isik@uw.edu.pl
DOI: 10.35765/pk.2025..5003.21

Umysły uwięzione w zniewolonych ciałach – obraz kobiety w powieściach Hakana Gündaya¹

STRESZCZENIE

Powieści tureckiego prozaika Hakana Gündaya ukazują wiele aspektów rzeczywistości Turcji. Jednym z nich jest przemoc wobec kobiet. W Turcji przemoc ze względu na płeć nadal pozostaje jednym z najbardziej powszechnych naruszeń praw człowieka, zagrażającym życiu kobiet i dziewcząt. Prowadzone w tym aspekcie badania potwierdzają, że przemoc względem kobiet ma swoje podłoże w strukturze społecznej zdominowanej przez mężczyzn. Günday wskazuje, jak biologiczne potraktowanie kobiety prowadzi do jej uprzedmiotowienia. Celem artykułu jest analiza kreacji postaci kobiecych w prozie tureckiego pisarza oraz próba przedstawienia ich form radzenia sobie z egzystencją w opresyjnej społeczności patriarchalnej.

SŁOWA KLUCZE: Hakan Günday, Turcja, *Zamir*, *Mało*, kobieta, przemoc, społeczeństwo patriarchalne

ABSTRACT

Imprisoned Minds in Enslaved Bodies: The Image of Women in Hakan Günday's Novels

Hakan Günday's novels depict multiple facets of Turkish reality, including the pervasive violence against women. In Turkey, gender-based violence remains one of the most widespread human rights violations, posing a serious threat to the lives of women and girls. Research indicates that such violence is rooted in a male-dominated social structure. Günday illustrates how the reduction of women to their biological functions leads to their objectification. The aim of the article is to analyze the construction of female characters in the prose

1 Artykuł powstał na podstawie referatu wygłoszonego podczas IV Europejskiej Konferencji Studiów Turkijskich, Osmańskich i Tureckich Turkologentag (23.09.2023).

of the Turkish author and to explore their strategies of coping with existence within an oppressive patriarchal society.

KEYWORDS: Hakan Günday, Turkey, *Zamir*, *The Few*, women, violence, patriarchal society

Proklamacja Republiki Tureckiej w 1923 r. przyniosła nie tylko zmiany ustrojowe, ale też liczne zmiany społeczne. Wprowadzonych zostało wiele istotnych reform zwiększających prawa kobiet, w tym równy dostęp do edukacji oraz prawa wyborcze. Literatura tego okresu pełniła funkcję propagandową, wspierając idee modernizacji i emancypacji kobiet. Kreowano wizerunek kobiety nowoczesnej, aktywnie uczestniczącej w życiu społecznym, i krytykowano pozycję kobiety na prowincji oraz tradycyjny patriarchalny model rodziny (Küçüksayacıl i Küçükşen, 2021, s. 377–378). Od lat 60. XX w. wraz z rozwojem idei feministycznych w literaturze tureckiej pojawiły się bardziej niezależne i wielowymiarowe postaci kobiece. Powieści kobiece ukazywały walkę kobiet o ich miejsce w zawodach i przestrzeniach zdominowanych przez mężczyzn. Wskazywano, że problem nierówności dotyczy nie tylko kobiet na wsi, ale również mieszkanki miast, borykających się z innymi formami dyskryminacji. Pod wpływem drugiej fali feminizmu w centrum zainteresowania znalazła się również specyfika doświadczenia kobiecego. Pisarki coraz częściej zajmowały się seksualną wolnością kobiet, a także homoseksualnością, poligamią, kazirodztwem, wykorzystywaniem seksualnym dzieci, problemami seksualnymi w małżeństwie, brakiem edukacji seksualnej, przemocą seksualną i menopauzą (Karataş, 2009, s. 1669).

We współczesnej literaturze tureckiej dominowały jednak narracje pisarzy męskich, którzy podejmując tematykę kobiecą, skupiali się przede wszystkim na losie kobiet z obszarów wiejskich i ukazywali ich podporządkowanie normom patriarchalnym oraz ograniczony dostęp do edukacji (Karataş, 2009, s. 1661). Prezentowano problematykę kobiecą w sposób powierzchowny i pozbawiony feministycznej refleksji, którą odnaleźć można właśnie w powieściach Hakana Gündaya². Twórczość tego prozaika, choć określana przez niego mianem „powieści psychologiczno-przygodowych w języku tureckim” (tur. *Türkçe psikolojik macera romanı*), wpisuje się w formułowaną od końca lat 90. literaturę *yeraltı edebiyatı* (dosł. „literatura undergroundowa”; por. Haftka-Işık, 2021). Celem tego artykułu jest analiza kreacji postaci kobiecych w prozie Gündaya

2 Hakan Günday (ur. 1976) – turecki prozaik i scenarzysta. Za powieść *Daba* (Jeszcze, 2018) nagrodzony Prix Médicis w kategorii proza zagraniczna. Powieść *Az* (*Malo*, 2016) otrzymała w 2011 r. nagrodę za najlepszą powieść roku w Turcji. Hakan Günday jest również laureatem Turecko-Francuskiej Nagrody Literackiej za powieść *Zıyan* (2014). W 2022 r. prozaik i jego tłumaczka Sabine Adatepe zostali laureatami nagrody im. Hermanna Hessego.

oraz ich prób egzystencji w społeczeństwie patriarchalnym. Ukazano w nim różne formy buntu oraz postawy kobiet wobec władzy mężczyzn, a także sposoby uwalniania się ich z dyskryminującego modelu społecznego. W podsumowaniu natomiast odniesiono się do danych statystycznych, by ukazać, że pisarz na łamach swoich powieści odzwierciedla rzeczywisty problem opresyjnego traktowania kobiet, z jakim Turcja boryka się od dziesięcioleci. Günday w swoich powieściach ukazuje bowiem, jak patriarchalny model rodziny z pokolenia na pokolenie dający mężczyznom instrumenty do demonstracji władzy i przyzwolenie na stosowanie przemocy, jest akceptowany i podtrzymywany przez społeczność³.

Krytyka feministyczna oraz feminizm jako nurt intelektualny i ruch społeczny odgrywają zasadniczą rolę w analizie literackiego obrazu kobiety, szczególnie w badaniu pozycji i roli kobiet w społeczeństwie oraz sposobu ich przedstawienia w dziełach literackich. Simone de Beauvoir (1908–1986) w połowie XX w. pisała: „Nie rodzimy się kobietami – stajemy się nimi”. Już wtedy zaznaczała, że kobieta, w przeciwieństwie do mężczyzny, nie jest istotą naturalną, jest *Innym*, jest wytworem kultury (de Beauvoir, 2020, s. 24). W 2009 r. Hakan Günday w powieści *Ziyan* napisał:

Na Wschodzie dziewczynki rodzą się kobietami. Umierają przed czasem. Mężczyzna, którego pierwszy posiłek pochodzi z piersi matki i który nie widzi nic niestosownego w pluciu do miski, z której je, grzebie kobiet tak wiele, że nawet ziemia stała się kobietą. Dlatego nazywana jest matką ziemią. Grzebiąc je żywcem, nawet z ziemi zrobili kobietę. Dlatego jest jałowa i bezpłodna; bo to zemsta kobiet (s. 136–137).

Pisarz uświadamia, że w opisywanych przez niego przestrzeniach funkcja kobiety nie zmieniła się. Kobieta nadal pozostaje niedopuszczaną do głosu istotą bierną, zależną emocjonalnie, materialnie, politycznie i moralnie od mężczyzny.

Choć kreowana przez Gündaya przestrzeń jest męska, regulowana przez męskie prawa, powyższy cytat i lektura kolejnych powieści, zwłaszcza *Az* (2011; tytuł polski *Mało*) i *Zamir* (2021), pokazują, że tematyka związana z sytuacją kobiet nie pozostaje autorowi obojętna. Potwierdza to fakt, iż ostatnią swoją powieść *Zamir* autor dedykuje „Wszystkim Kobietom zamordowanym tylko dlatego, że były Kobietami...” (*Zamir*, pol. wyd. 2023).

W powieściach Gündaya zdeprecjonowane przez stereotypy religijno-kulturowe kobiety często zmuszone są do rezygnacji z jakiegokolwiek formy kontroli nad własnym życiem i redukowane są do rangi służącej czy podręcznego

3 Świadomie używam wyrazu „społeczność”, a nie „społeczeństwo”, gdyż analizowane bohaterki powieści Gündaya pochodzą w większości z obszarów pld.-wsch. Turcji i należą do mniejszości kurdyjskiej, podlegającej wpływowi bractw religijnych i władzy plemiennej tzw. asziretów, na których czele stoją agowie (Bocheńska, 2011, s. 27).

narzędzia. Są to w większości postaci drugoplanowe (poza Derdą z *Mało* i Zerre z *Zamira*). Pochodzą z ubogich i niewykształconych warstw społecznych. Zmagają się z ubóstwem, zacofaniem, przemocą, patriachatem, niewłaściwie implementowanym islamem, terroryzmem, wojną i korupcją.

Bohaterka powieści *Mało* – jedenastoletnia Derdâ i jej matka Saniye pochodzą „ze wsi konfidentów”⁴ Yatırca” (Günday, 2016b, s. 13), Fehime – mieszka we wsi przypominającej pofałdowany teren, gdzie domy są niczym garby z oknami (Günday, 2016b, s. 25). Nauczycielka Yeşim pochodzi ze Stambułu, lecz pracuje w szkole z internatem w południowo-wschodniej Turcji, matka Derdy – oraz sąsiadki, mała Süreyya i jej matka – mieszkają w stambulskich przycmentarnych slumsach. Piętnastoletnia Zerre (matka Zamira) mieszka w „najbiedniejszej tureckiej wsi” Palaz (Günday, 2023, s. 30) nieopodal granicy z Syrią, niedaleko obozu dla uchodźców; tam też mieszkała siedemnastoletnia Halime, wydana za mąż za osiemdziesięcioletniego starca, po czym zgwałcona przez jego syna. Żona Ubeydullaha (teścia Derdy) Rahime z *Mało* mieszka w Londynie, w budynku należącym do bractwa Hikmet, i jest niemal pewne, że ona również pochodzi z południowo-wschodniej Turcji.

Los bohaterek zdeterminowany jest przez miejsce urodzenia i społeczność, w której przyszły na świat. Poza Yeşim i Derdâ nie mają możliwości kształcenia, od najmłodszych lat żyją w nędzy i zmuszone są do pracy, pozbawione podstawowych wolności i praw obywatelskich. Są w większości zależne są od swoich mężów, zamkniętych na świat zewnętrzny. Żyją zgodnie z wyznaczonymi im przez tradycję rolami. Mężczyźni natomiast doprowadzają je do granic szaleństwa, a niejednokrotnie nawet literalnie wpędzają w obłąd. Pozycję kobiety w świecie opisywanym przez Hakana Gündaya świetnie oddaje opis Zerre z powieści *Zamir*:

Urodziła się w najbiedniejszej tureckiej wsi Palaz, położonej czterysta metrów od granicy z Syrią i sześćset metrów od obozu El-Aman. Gdy miała roczek, nauczyła się chodzić, mając dwa lata, zaczęła mówić, kiedy miała jedenaście lat, przestała chodzić, gdyż zabroniono jej wychodzić z domu, w wieku dwunastu lat zamilkła, dowiedziawszy się, że ma być wydana za mąż, w wieku trzynastu lat uciekła z domu, a gdy próbowała szukać schronienia na posterunku żandarmerii, została złapana przez męża i pobita; kiedy jako czternastolatka, wieszając się, szukała schronienia w objęciach śmierci, została uratowana przez męża i pobita, a mając lat piętnaście, zaszła w ciążę i ponownie przemówiła. Rzecz jasna nigdy nie poszła do szkoły, bo jej narodziny nie zostały zgłoszone w urzędzie (Günday, 2023, s. 30).

4 Chodzi o tzw. strażników wsi (tur. köy korucusu) stanowiących lokalne jednostki paramilitarne utworzone głównie z Kurdów w południowo-wschodnim regionie Turcji, zagrożonym atakami terrorystycznymi bojowników PKK.

1. Wygląd bohaterek

Pisarz niewiele miejsca poświęca wyglądowi zewnętrznemu swoich bohatererek. Czytelnik dowiaduje się, że Derda ma długie, czarne włosy zaplecione w warkocz i czarne oczy, wątle ramiona i nosi czarny czador. Odziana w czador Rahime, jak sama mówi, niegdyś była ładna jak Derda, by po chwili dodać: „Ale sama zobacz, co się ze mną stało. Zobacz, co ze mnie zostało!” (Günday, 2016b, s. 62). O nauczycielce Yeşim wiadomo tylko, że ma dwadzieścia sześć lat, o Zerze – że ma długie włosy. Fehime ma oczy.

Jak wszystkie dziewczęta w wiosce, Fehime składała się z pary oczu. Pary oczu, które otwierają się przy narodzinach, a zamykają po śmierci. Ani usta, ani struny głosowe nigdy nie miały jej się do niczego przydać (Günday, 2016b, s. 34).

Autor nie opisuje budowy ciała, rysów twarzy bohaterek ani ich cech charakterystycznych. O ciałach wspomina wyłącznie w kontekście stosowanej wobec kobiet przemocy fizycznej, gdy opisuje poniesione przez bohaterki obrażenia. Większość z nich nosi czador. To kobiety. Jeden gatunek.

2. Ubiór

W powieściach Hakana Gündaya ważnym i powtarzającym się motywem jest czador – narzucony przez tradycję i religię ubiór zakrywający kobiece ciało, który sprawia, że kobieta staje się niewidzialna – to mur, który oddziela ją od świata zewnętrznego. Czador to kamuflaż – ukrywa obrażenia, ślady krwi i pobicia. Gdy sprzedana Bezirowi Derda na lotnisku patrzy błagalnym spojrzeniem na mijających ją podróżnych w nadziei na ratunek – spotyka się z obojętnością. „«Jak to możliwe, że nie rozumieją?» – pomyślała Derda. Przechodzę obok nich. Jestem tutaj, między nimi. Ale nie obchodzę żadnego z nich. Nie widzą mnie. Wszyscy są ślepi. A może to czarczaf – niewidka?»” (Günday, 2016b, s. 49).

Derda jest przekonana, że czador ogranicza jej mowę. Że z powodu ubioru jest nierozumiana i nie jest w stanie jasno wyrazić myśli... Widok dziewczynki lub kobiety w czadorze budzi lęk i współczucie. Po ucieczce od męża Derda symbolicznie zrzuca czador i przebiera się w punkowe ubrania, które *nota bene* również kupił jej mężczyzna – Stanley. Dopiero jednak ogolenie głowy i pozbycie się długiego, czarnego warkocza sprawia, że dziewczyna odczuwa ulgę, odzyskuje wolność, również tę wewnętrzną – odcięty warkocz uwalnia ją od poczuć wstydu.

W bractwie religijnym Hikmet opisywanym przez Gündaya czador pełni ważną funkcję w ochronie kobiecej moralności; ma odseparować ją od obcych mężczyzn, chronić przed ich pożądliwym wzrokiem. Hańbą dla mężczyzny byłoby, gdyby ktoś obcy zobaczył choć najmniejszy fragment ciała jego żony.

Od tej chwili będzie musiała zasłaniać się czarczafem, nawet żeby wytrześć wycieraczkę lub odprowadzić rano Bezira do windy. To była pierwsza rzecz, o jakiej pomyślała. Zasłaniać się, żeby być niewidzialną dla oczu obcego mężczyzny (Günday, 2016b, s. 55).

To również element stroju, który w przypadku emigrantów w Europie często doprowadza do wykluczenia i ostracyzmu. Gdy ubrana w czador Derda wchodzi do jednego z londyńskich pubów, spotyka się z ksenofobicznym przyjęciem (Günday, 2016b, s. 96).

Hakan Günday wykorzystuje motyw czadoru, by przełamać tabu ciała i seksualności. Pokazuje, że to, co kojarzy się ze zniewoleniem i ma ograniczać kobietę, na przekór tradycji może być przedmiotem pożądania i wzbudzać podniecenie. Derda wykorzystuje luźne okrycie jako kamuflaż do masturbacji podczas religijnych pogadanek z hodzą. Odkrywa swoją seksualność i na chwilę wymyka się władzy męskiej oraz społecznej kontroli. Co więcej, odziana w czador Derda jest również dominą podczas seansów sadomasochistycznych w mieszkaniu swojego sąsiada, Stanleya. Wbrew pierwotnej funkcji ubioru czador kojarzy się koledze Stanleya z niepojętą urodą, pożądaniem i tajemnicą... W tym przypadku czador nie pełni funkcji zniechęcającej zbroi. Wręcz przeciwnie, wzbudza w mężczyźnie podziw i pożądanie:

Myszę, że są najseksowniejszymi kobietami na świecie.

– Kto? – zapytał Stanley.

– Muzułmańskie kobiety. Skoro zakrywają każdy skrawek swojego ciała, muszą być niesamowicie seksowne. (...) Chcą powiedzieć nam, mężczyznom: „Jeśli zdejmniemy z siebie ten materiał, postradacie zmysły!” (...) Może muzułmanki są jakiegoś rodzaju bronią? Śmiercionośnym ładunkiem! Są tak śmiertelne, że nie można ich nawet wyjmować z futerału. Są jak bomby atomowe! Nie zostaną nigdy zdetonowane, ale one tam są! Gdyby wyszły na światło dzienne, nastąpiłby koniec świata! Wszyscy byliby ich niewolnikami (Günday, 2016b, s. 68).

To, co dla muzułmanek może być symbolem zniewolenia, dla Stevena z powieści *Mało*, transseksualnego emerytowanego attaché ze Stambułu, przez całe życie ukrywającego preferencje seksualne, jest drogą do wolności. Mężczyzna przywdziewa czador i gdy przyjmuje imię Rahime, ma poczucie, że odzyskał utraconą tożsamość. Po śmierci, zgodnie z jego wolą, zostaje pochowany w czadorze.

3. Kobiety – córki, żony, matki

S. de Beauvoir w *Drugiej płci* zwraca uwagę na fakt, że różnice pomiędzy płciami warunkuje sposób socjalizacji i wychowania. Autorka pisze: „Tylko za pośrednictwem innych ludzi osobnik staje się Innym” (2020, s. 310). Zdaniem filozofki

to środowisko rodzinne, szkolne, rówieśnicze, mniej lub bardziej świadomie doszukuje się różnic, uwydatnia je i kształtuje dziewczynki na jednostki bierne, zależne od otoczenia (Beauvoir, 2020, s. 310). Bycie kobietą w rzeczywistości opisywanej przez Gündaya już od urodzenia wiąże się z uprzedmiotowieniem i byciem człowiekiem drugiej kategorii. Urodzone w kulturze patriarchalnej bohaterki skazane są na zaspokajanie potrzeb innych. Kobieta ma służyć ojcu, bratu, mężowi, a temu ostatniemu rodzić dzieci – najlepiej synów.

Gdy Erich Fromm w swoim utworze *O sztuce miłości* (1971) pisał o macierzyństwie, zauważył, że kobieta, troszcząc się o własne dziecko, realizuje potrzebę bycia twórcą, kreatorem, a „miłość do dziecka nadaje jej życiu znaczenie i ważność”. Miłość matki w ujęciu Fromma nie jest obwarowana żadnym wymogiem, nie trzeba na nią zasługiwać, matka kocha za to, że jest się jej dzieckiem. Miłość matczyna wywiera bardzo głęboki wpływ na całą osobowość dziecka, troskliwe macierzyństwo daje dziecku poczucie bezpieczeństwa, pobudza rozwój skłonności psychicznych, które wzbogacają jego osobowość i umacniają jego człowieczeństwo. Zadaniem matki jest afirmacja życia dziecka i jego potrzeb oraz wpajanie mu miłości życia (Fromm, 1971, s. 52, 63).

W powieściach Gündaya nie ma jednak matek czułych i opiekuńczych. Są dziewczęta, które zostały matkami, kiedy same były jeszcze dziećmi. Są kobiety, które zaszły w ciążę w wyniku gwałtu, lub są odrzucane przez mężów jak zepsuty przedmiot, gdy nie mogą zająć w ciążę. Derda z powieści *Mało* jest córką strażnika wsi. Wychowywana jedynie przez matkę uczy się w szkole z internatem. Nie kończy szkoły. W wieku jedenastu lat zostaje sprzedana przez matkę i wydana za mąż za syna szejcha bractwa muzułmańskiego. Wraz z despotycznym mężem – Bezirem – przeprowadza się do Londynu, gdzie ten przez pięć lat znęca się nad nią psychicznie i fizycznie. Gdy nie zachodzi w ciążę, Bezir szuka nowej żony. Można by winić matkę Derdy, że nie obdarzyła córki bezgraniczną miłością i nie zadbała o jej los, jednak ona również doświadczyła krzywdy. Odrzucona przez rodzinę po tym, gdy w wieku trzynastu lat związała się ze strażnikiem wsi, opuszczona przez męża po zajściu w ciążę i poniżana przez jego rodzinę za urodzenie córki, próbowała zarabiać na życie, pracując jako sprzątaczką. Żyła w przekonaniu, że obowiązkiem córki jest zapewnienie matce dobrego bytu. Saniye jest prosta, jednowymiarowa. Nie kwestionuje swoich wyborów, nie zastanawia się nad losem córki. Nie czuje się za nią odpowiedzialna, nie łączy ją z dzieckiem matczyna więź. Postrzega córkę jako zbędny balast, który może jednak stać się drogą do spokojnego życia. Marzy o kawałku ziemi i kilku zwierzętach. Sprzedaje córkę, by ta mogła spłacić wobec niej swój dług egzystencji. To przykład okrucieństwa, jednak w pewnym sensie niezamierzonego, wynikającego z ciemnoty i bezradności. Przykład pokoleniowej bezrefleksyjnej reprodukcji wzorów zachowań.

Zerre – matka Zamira, „której życie zdominowane było przez poczucie desperacji” (Günday, 2023, s. 30), zostaje wydana za mąż, by urodzić mężowi

dziecko, najlepiej syna, gdyż jego pierwszej żonie nie udało się spełnić tego obowiązku. Publicznie bita i poniżana przez męża, świadoma jest roli i pozycji kobiet oraz ich tragicznego przeznaczenia:

Doskonale zdawała sobie sprawę, że w świecie, w którym się urodziła, tylko mężczyźni rozdają nagrody i wymierzają kary. Wierzyła, że jedynym sposobem wyswobodzenia się z niewoli mężczyzny jest zostanie niewolnicą innego, tym razem wybranego przez siebie (Günday, 2023, s. 31).

W wieku dziesięciu lat jest świadkiem tragicznej śmierci Halime, której dramat uświadamia jej, że matka może porzucić dziecko. Siedemnastolatka przybyła do wsi jako żona osiemdziesięciodziesięcioletniego starca. Niedługo potem została zgwałcona przez swojego pasierba i zaszła w ciążę. Postanowiła urodzić dziecko w tajemnicy, ponieważ jednak jak większość kobiet miała zakaz wychodzenia z domu, nie знаła okolicy i źle wybrała miejsce porodu. Okazało się nim pole minowe. Urodziła dziecko i nieświadomie nadepnęła na minę. Głośny dźwięk wybuchu ściągnął na pole mieszkańców wsi. Ocalała z eksplozji Halime czołgała się, by trafić na kolejną minę. Krzyknęła, co ją spotkało, lecz ją zignorowano. Zerre usłyszała jej słowa i próbowała przekazać je matce, lecz ta, obojętna na los kobiety, zamknęła córce usta. Mieszkańcy wsi nie chcieli konfrontacji z prawdą. Halime wybrała śmierć, zamiast życia w pogardzie i niewoli (Günday, 2023, s. 54).

Matka Süreyyi z powieści *Mało* mieszkająca w przycmentarnych slumsach uczy córkę, jak sobie radzić w życiu. Gdy wiek dziewczyny nie pozwala już jej na pracę przy grobach w zamian za jałmużnę, Süreyya zaczyna uprawiać profesję matki i w wieku dwunastu lat zostaje prostytutką.

(...) na nowym stanowisku zarabiała dużo więcej. Jej ojciec się tym nie przejmował. Ponieważ o żadnej porze dnia nie był trzeźwy na tyle, by się przejąć. Na trzeźwo też byłoby mu bez różnicy. W końcu, skoro można tyle zarobić, ściągać szarawary, kto by sprzedawał chusteczki? (Günday, 2016b, s. 232).

Gdy dziewczynka uprawia seks z ojcem Derdy, raz po raz pyta mężczyznę, czy ją kocha. Sprzedawanie ciała można interpretować jako wyraz jej desperackiego wołania o czułość, zainteresowanie, namiastkę ojcowskiej troski, której nigdy nie zaznała.

4. Edukacja

Ważnym aspektem życia bohaterek Gündaya jest ich edukacja. W regionie, skąd pochodzą dziewczynki, zazwyczaj nie ma warunków do nauki. Tak jest w przypadku Fehime, kuzynki Derdy. Dziewczynka zazdrości jej nie tylko faktu, że

umie pisać i czytać, ale też perspektywy małżeństwa. Zamążpójście oznacza wyjazd z rodzinnych stron, w czym Fehime dostrzega szansę na lepsze życie. Dziewczynka jest przekonana, że we wsi Kurudere skazana będzie na los swojej matki lub sióstr, które siedem lat wcześniej popełniły samobójstwo (Günday, 2026b, s. 36). Süreyya, jak pozostałe „cementarne dzieci”, również nie chodzi do szkoły. Pozbawiona rodzicielskiej troski od najmłodszych lat zmuszona jest radzić sobie sama i zarabiać na życie, co ostatecznie popycha ją do prostytuowania się. Edukacji nie odebrały też Saniye – matka Derdy, Zerre – matka Zamira, matka Süreyyi, czy Rahime – żona Ubeydullaha. Spośród wszystkich bohatek, nie licząc ambitnej Zerre, która próbowała samodzielnie nauczyć się pisanie i czytania, studiując treści ulotek zrzucanych do wsi z wojskowych samolotów, tylko głodna wiedzy i lubiąca się uczyć Derda miała szansę na edukację, lecz matka zaplanowała dla niej inną przyszłość.

5. Próba odzyskania poczucia sprawstwa.

Śmierć jako wyzwolenie

Poczucie sprawstwa zbliżone jest do psychologicznych kategorii, takich jak umiejscowienie kontroli czy poczucie własnej skuteczności. Umiejscowienie kontroli odnosi się do tego, jak jednostka interpretuje przyczyny zdarzeń: czy postrzega siebie jako źródło wydarzeń lub czy wierzy, że nie ma wpływu na to, co się wydarza, a jej życie sterowane jest przez innych ludzi, los, przypadek, siłę wyższą (Rotter, 1990, s. 62). Konstrukty poczucia własnej skuteczności jest nieodzownym składnikiem zdrowia psychicznego. W wypadku zakłócenia poczucia sprawstwa pojawić się mogą negatywne konsekwencje, takie jak zwiększona podatność na lęk, depresję, a także zaburzenia psychotyczne (Juczyński, 1998, s. 55–61).

Kobiety w powieściach Gündaya nie mogą wpływać na kształt swego życia i bieg wydarzeń. To ich rodziny, a przede wszystkim mężczyźni wyznaczają im określone role. Kobiety nie mają prawa głosu, nie uczestniczą w podejmowaniu decyzji, nie są pytane o zdanie, nie mają prawa wyrażać własnej opinii. Ich rolą jest usługiwanie mężczyznom, wypełnianie poleceń i przyglądanie się życiu – oczywiście w milczeniu (Günday, 2016b, s. 34).

Większość postaci kobiecych w prozie Gündaya godzi się na swój z góry wyznaczony los. Niektóre bohaterki walczą jednak o swoją podmiotowość, próbują odmienić los. Derda, gdy tylko dowiaduje się, że musi rzucić szkołę i wyjść za mąż, buntuje się. Wiele razy próbuje uciec ze wsi Kurudere, co skutkuje przykuciem jej za nogę do ścian. Nie godzi się również na bycie żoną przemocowego Bezira, od którego także ucieka. Planując ucieczkę, wie, że musi mieć własne pieniądze, więc godzi się na kręcenie ze Stanleyem filmów hard porno i zostaje gwiazdą seksualnego półświatka Londynu. Wie także, że aby się móc

usamodzielić, musi potrafić się porozumieć, więc w zamian za seanse żąda nauki angielskiego. Gdy Bezir ją gwałci, dziewczyna nie poddaje się bez walki.

Przez całą noc stawiała opór. Ciągając, odpychając, gryząc, wbijając zęby w dłoń, która usiłowała zamknąć jej próbujące krzyczeć usta. Żadna z tych czynności na nic się nie zdała. Przestrzeń między jej paznokciami a opuszkami palców wypełniona była zakrzepłą krwią. Ramiona i nogi pokryte były plamami jak skóra leoparda. Derda zgniła (Günday, 2016b, s. 53).

Derda nie chce być jedną z bezradnych, biernych i pogodzonych ze swoim tragicznym losem kobiet. Jej historia ma dobre zakończenie. Determinacja dziewczyny i szereg zbiegów okoliczności sprawiają, że udaje się jej ułożyć sobie życie. Nie wszystkie jednak próby odzyskania podmiotowości dają efekty. Rahime balansuje na granicy szaleństwa, którego oznaką jest nigdy nie-schodzący z jej twarzy sztuczny uśmiech, nieadekwatny do sytuacji: „Ubliżała z uśmiechem, jadła z uśmiechem, modliła się z uśmiechem” (Günday, 2016b, s. 58). Gdy Rahime musi zgodzić się na wydanie czternastoletniej córki za mąż, popada w apatię, będącą częstym objawem depresji oraz składnikiem objawów negatywnych w schizofrenii. Żyje pogrążona w stanie wrażliwości ograniczonej do minimum na bodźce emocjonalne i fizyczne. Nie reaguje na widok skatowanej przez Bezira Derdy i ze stoickim spokojem obmywa krew z ciała dziewczyny. Kobieta ma też urojenia i omamy słuchowe. Twierdzi, że prowadzi rozmowy z Bogiem, że jest jego wybranką. Niedostosowany, sztywny afekt, apatia i wyparcie są jej mechanizmami obronnymi. Rahime ma jednak ukryte przed wszystkimi malutkie radio, które służy jej za namiastkę kontaktu ze światem zewnętrznym. Gdy pokazuje radio Derdzie, kobiety zaczynają szaleńczo i nieporadnie tańczyć. To swoiste *katharsis* – kobiety na kilka godzin uwalniają się od cierpienia, odreagowują zablokowane napięcie, dają ujście stłumionym emocjom i myślom. Rahime decyduje się na czyn ostateczny – zrzuca czador i popełnia samobójstwo. Rzuca się do Tamizy, trzymając w ręku grające malutkie radio.

Życie odbiera sobie także młoda nauczycielka Derdy – Yeşim. Pracuje w regionie objętym walkami kurdyjskich bojówek z tureckim wojskiem. Uczy dzieci z mniejszości kurdyjskiej będącej pod wpływem radykalnego bractwa religijnego i jest nienawidzona przez rodziny uczniów. Zgwałcona przez zastępcę dyrektora szkoły, jest regularnie molestowana seksualnie. Poniesiona krzywda i tragiczna śmierć jednej z uczennic sprawiają, że traci panowanie nad sobą, wpada w amok i doświadcza załamania nerwowego. Jej śmierć poprzedza atak śmiechu (Günday, 2016b, s. 177).

Śmierć z poczucia bezradności jest wyzwoleniem dla wspomnianej wcześniej Halime. Także piętnastoletnia Zerre, matka Zamira, najpierw planuje podrzucić swojego nowo narodzonego synka do obozu uchodźców i zaraz po tym uciec z Raifem, jednak ostatecznie dokonuje zemsty na swoich krzywdzicielach.

Zabija męża despotę, matkę, kolegę z dzieciństwa, imama, który udzielił jej ślubu, gdy miała dwanaście lat, sołtysa wsi, a następnie odbiera sobie życie.

Podsumowanie

Chociaż pozycja społeczna kobiet w Turcji pod wieloma względami jest podobna do pozycji kobiet w Europie, nie jest wszędzie jednakowa. Różni się w zależności od regionu i światopoglądu rodziny, z której kobieta pochodzi, ważne więc, by analizować jej zachowanie przez pryzmat kulturowy. Mimo że od czasów proklamowania Republiki Turczyny posiadają szeroki katalog praw i wolności (por. Szymański, 2008, s. 148–164), zdarza się, że nie zdają sobie sprawy z ich istnienia. Podczas gdy nowoczesna i świadoma swoich praw kobieta z dużego miasta może zdobyć wykształcenie i dalej wszechstronnie się rozwijać, kobiety z prowincji mają ograniczony dostęp do edukacji i często zmagają się z zakazami narzucanymi im przez rodzinę i tradycje społeczności, w której żyją (Dahl i Büyükbayrak, 2017, s. 122–126).

W Turcji przemoc ze względu na płeć nadal pozostaje jednym z najbardziej powszechnych naruszeń praw człowieka, zagrażającym zdrowiu, bezpieczeństwu, autonomii cielesnej i przyszłości kobiet i dziewcząt. Badania potwierdzają, że przemoc względem kobiet ma swoje podłoże w strukturze społecznej zdominowanej przez mężczyzn (Bener, Sahin i Kilinç, 2010, s. 33–38).

Według raportu Instytutu Studiów Populacyjnych Uniwersytetu Hacettepe jedna na pięć kobiet w przedziale wiekowym 18–45 lat była nieletnia w dniu ślubu. Raport Stowarzyszenia Praw Człowieka w Turcji (IHD) o łamaniu praw dziecka (2018) podaje, że od 2002 r. 440 tysięcy dziewczynek poniżej 18. roku życia urodziło dziecko⁵. Wykazano, że zjawisko to nie dotyczy wyłącznie wschodniego i południowo-wschodniego regionu Turcji⁶. Wczesny wiek zamążpójścia pociąga za sobą często niemożność podjęcia nauki. Aż 2,8 miliona kobiet powyżej 25. roku życia w Turcji to analfabетки⁷.

Badania z Hacettepe wykazują, że cztery na dziesięć kobiet w Turcji były lub są ofiarą przemocy domowej. 9% badanych kobiet deklaruje, że były molestowane seksualnie w dzieciństwie. 95% kobiet rozwiedzionych lub będących w separacji deklaruje, że doświadczało przemocy fizycznej. Kobiety najczęściej giną z rąk swoich mężów lub partnerów (por. dane z 2025)⁸.

5 <https://t24.com.tr/haber/16-yilda-440-bin-cocuk-dogum-yapti,647815>

6 <https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiyede-cocuk-gelin-raporu>

7 <https://www.indyuturk.com/node/326736/haber/t%C3%BCrkiyede-28-milyon-kad%C4%B1n-okuma-yazma-bilmiyor-3-milyon-kad%C4%B1n-diplomas%C4%B1z>

8 <https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3131/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2025-ocak-raporu>

Powieści Gündaya ukazują wiele aspektów tureckiej rzeczywistości oraz jednostkowy wymiar przemian politycznych i społeczno-kulturowych. Większość bohaterów Gündaya żyje w opresyjnej społeczności, jednak niewiele z nich walczy o odzyskanie autonomii i tożsamości. Zdarza się jednak, że bohaterki Gündaya próbują – mimo że często nieporadnie i tragicznie w skutkach – pokierować swoim życiem. Część z nich płaci najwyższą cenę za wolność.

Twórczość Gündaya, mimo swej brutalności, niesie humanistyczne przesłanie w duchu myśli S. de Beauvoir: kobiety nie mogą być niemymi świadkami czy obiektami procesów społecznych i kulturowych. Powinny odzyskać autonomię i być jednostkami aktywnymi, mającymi realny wpływ na własne życie.

BIBLIOGRAFIA

- Beauvoir, de S. (2020). *Druga płeć*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Bener, Ö., Sahin, H. i Kılınç, V.S. (2010). Views of Women about Domestic Violence Against Women: Turkish Sample. *Studies on Home and Community Science*, 4(1), 33–38. <https://doi.org/10.1080/09737189.2010.11885296>
- Bocheńska, J. (2011). *Między ciemnością i światłem: o kurdyjskiej tożsamości i literaturze*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Dahl, M. i Büyükbayrak, L. (2015). *Sytuacja kobiet w Turcji: aspekty prawne i społeczne*. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Pozyskano z: http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/78952/PDF/08_L_Buyukbayrak_M_Dahl.pdf (dostęp: 25.01.2025).
- Eraslan, H. i Sari, A. (2018). Tanzimat Dönemi Edebiyatında Kadının Sunum Biçimlerine Sosyolojik Bir Bakış: İntibah, Zehra Ve Sergüzeşt Örneği. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 60–85.
- Ersöz, F.G. (2020). Tanzimat ve Meşruiyet döneminde kadın haklarına ilişkin basın odaklı genel değerlendirme. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 5, 225–234.
- Fromm, E. (1971). *O sztuce miłości*. Warszawa: PIW.
- Günday, H. (2013). *Daha*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Günday, H. (2016a). *Az*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Günday, H. (2016b). *Mało*. Tłum. D. Haftka-Işık. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.
- Günday, H. (2018). *Jeszcze*. Tłum. D. Haftka-Işık. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.
- Günday, H. (2023). *Zamir*. Tłum. D. Haftka-Işık. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.
- Haftka-Işık, D. (2021). Transgresje w tureckiej literaturze nurtu *yeraltı edebiyatı* na przykładzie powieści *Jeszcze* Hakana Gündaya. *Przegląd Orientalistyczny*, 1–4 (277–280), 13–20.

- Haftka-Işık, D. (2022). Problematyka społeczna w twórczości Hakana Gündaya na przykładzie wybranych powieści. *Perspektywy Kultury*, 36(1), 137–154.
- Juczynski, Z. (1998). Poczucie własnej skuteczności jako wyznacznik zachowań zdrowotnych. *Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna*, 14, 54–63.
- Karataş, E. (2009). Türkiye’de kadın hareketleri ve edebiyatımızda kadın sesleri. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 1652–1673.
- Küçüksayacıgil, A. i Küçükşen, K. (2021). Tanzimattan Günümüze Türk Edebiyatında Toplumsal Cinsiyet Yansımaları ve Kadının Konumu. *Edebi Eleştiri Dergisi*, t. 5, 2, 371–386.
- Moran, B. (2004). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 – Ahmet Mithat’tan A. Hamdi Tanpınar’a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rotter, J.B. (1990). Poczucie wewnętrznej versus zewnętrznej kontroli wzmocnień. *Nowiny Psychologiczne*, 5–6, 59–70.
- Safi, İ. (2014). Sami Paşazade Sezai’nin Eserlerine Yeniden Bir Bakış. *Türk Dili*, t. 7, 83–93.

Źródła internetowe:

- <http://www.sanalbasin.com/ziya-hursit-torununa-turk-fransiz-edebiyat-odulunu-kazandirdi> (dostęp: 25.01.2025).
- <https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3131/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2025-ocak-raporu> (dostęp: 25.01.2025).
- <https://t24.com.tr/haber/16-yilda-440-bin-cocuk-dogum-yapti,647815> (dostęp: 25.01.2025).
- <https://turkiye.unfpa.org/tr/ev-ici-siddet-raporu-basin-bulteni> (dostęp: 25.01.2025).
- <https://www.indyrturk.com/node/326736/haber/turkiyede-28-milyon-kadin-okuma-yazma-bilmiyor-3-milyon-kadin-diplomasiz> (dostęp: 25.01.2025).
- <https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiyede-cocuk-gelin-raporu> (dostęp: 25.01.2025).

Dorota Haftka-Işık – magister kulturoznawstwa w zakresie turkologii (2001) Uniwersytetu Warszawskiego i psychologii (2019) Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Od 2021 r. doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych UW (literaturoznawstwo). Tłumaczka i lektorka języka tureckiego. Członkini Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego oraz Stowarzyszenia Tłumaczy Literatury. Bada współczesną literaturę turecką, w tym twórczość Hakana Gündaya i nurt *yeraltı edebiyatı*. Przetłoczyła na język polski powieści *Mało, Jeszcze, Topaz* oraz *Zamir* Hakana Gündaya, *Matka sultanów* Reşata Ekrema Koçu (tłum. z A. Erdoğan i P. Beza) oraz *Sultan Bizancjum* Selçuka Altuna.

